

Article Arrival : 27/12/2020

Published : 10.02.2021

Doi Number <http://dx.doi.org/10.26449/sssj.3001>Reference Zabun, S. (2021). "1261 (1845) Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Cizye Defteri'ne Göre Sivas Eyaleti Kazalarında Esnaf-İ Selase İtibariyle Cizye" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:7, Issue:78; pp:704-711

1261 (1845) MALİYE NEZARETİ VARİDAT MUHASEBESİ CİZYE DEFTERİ'NE GÖRE SİVAS EYALETİ KAZALARINDA ESNAF-I SELASE İTİBARIYLA CİZYE

1261 (1845) Financial Supervision Income Accounting Jizye According To Incidents Of
Sivas State Accordance With Triple Classification

Dr. Öğretim Üyesi. Sezgin ZABUN

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Sivas/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2566-2513>

ÖZET

Cizye vergisi gayrimüslimlerden alınıyor olması sebebiyle, hem bu vergiyi verenlerin hamiliğini üstlenenlerin, hem de ülke içinde bir kesimin suiistimal ettiği bir konu idi. Hâlbuki bu ve benzeri vergiler Osmanlıdan öncede, İslam'dan öncede egemen güç tarafından, vatandaş olmamış fakat egemenliği kabul etmiş olanlardan alınırdı.

Osmanlı İmparatorluğu da kendinden önceki pek çok Müslüman veya Müslüman olmayan ülkenin çeşitli isimler altında topladığı bu vergiyi almıştır. Osmanlı Devleti bu zorunlu şer'i vergiyi esnaf-ı selaseye (âlâ,edna ve evsat) uygun olarak mükelleflerin ekonomik durumlarını dikkate alarak toplamıştır.

Sivas, gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim yerlerinden olması münasebetiyle hem cizye uygulaması, hem de gayrimüslimler konusunda verebileceği bilgiler zengin içerikli olabilir. Tanzimat uygulamaları çerçevesinde yürürlükten tamamen kaldırılan cizye, tartışılmaya devam edecektir.

Bu çalışmada Sivas Eyaleti 1845 yılı cizye vergisinin gelir gruplarına ve eyaletin kazalarına göre dağılımı incelenmiştir. Kişi başına en yüksek cizye vergisi gelirinin Tokat şehir merkezinden tahsil edildiği sonucuna ulaşılmıştır. En çok cizye vergisi mükellefinin ise, Sivas şehir merkezinde olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cizye, Sivas eyaleti, Gayrimüslim.

ABSTRACT

Since Jizya was a tax levied on non-Muslims, it was an issue that was abused by both those who took over the patronage of this tax and by some within the country. However, this and similar taxes were collected by the sovereign power before the Ottoman Empire and also before Islam, from those who did not become citizens but accepted the sovereignty.

The Ottoman Empire also received this tax, which many previous Muslim or non-Muslim countries collected under various names. The Ottoman Empire collected this mandatory religious tax in accordance with the tradesmen (ala, edna and evsat), taking into account the economic conditions of the taxpayers.

Due to the fact that Sivas is one of the settlements where non-Muslims are densely populated, the information it can give about both the Jizya tax application and non-Muslims can be rich. The Jizya, which was completely abolished within the framework of the Tanzimat practices, will continue to be discussed.

In this study, the distribution of Jizya tax of Sivas Province for the year 1845 according to income groups and districts of the state was examined. It is concluded that the highest per capita Jizya tax income is collected from Tokat city center. It has been observed that the most Jizya taxpayers are in Sivas city center.

Keywords: Jizya, Sivas state, non-Muslim.

1. GİRİŞ

Çalışmamıza konu seçtiğimiz dönem olan XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için çok zor bir dönemdir. XV. Yüzyılın sonlarından itibaren coğrafi keşifler ve buna bağlı olarak sömürgeleştirme politikalarının acımasızca uygulandığı yıllar amacına ulaşmıştır. Bütün dünya Batı Avrupa için ucuz hammadde deposu ve açık pazar durumuna getirilmiştir. XVIII. Yüzyılın sonlarında (1789) yaşanan Fransız İhtilalinin sonuçlarından biriside ulus devletlerin ortaya çıkışıdır. Bu durum Osmanlı Devleti gibi çok uluslu ülkeleri tehdit etmiş, bölünüp parçalanmalarına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık kazanan ilk devlet Yunanistan'dır. Bunun ağır ekonomik sonuçları da olmuştur. "Dış ticaretin önemli bir kısmını elinde tutan Rumlar, Yunanistan'ın bağımsızlık elde etmesiyle İmparatorluktan ayrılmış ve Doğu Akdeniz'de yeni bir ekonomik güç oluşturmaya başlamışlardı"(Çadırcı, 1997: 177).

Osmanlı Devleti dışarda kaybederken, içerde de durum hiçte iç açıcı değildi. Yalnızca ordu değil bütün kurumları yozlaşmış, çözülmenin bir parçası durumundaydı." Taşrada âyânlar arasındaki siyasi mücadelenin temelindeki mesele aslında hep devlet adına mukata'a gelirleri ile cizye ve avârız gibi diğer gelirleri toplama meselesindeydi"(İnalçık, 2016: 76).

Geçmişte Yükselme Dönemi'nde cömertçe dağıtılan imtiyazlar (kapitülasyonlar), şimdi İmparatorluğa ayak bağı oluyor, çözülüp yıkılmasında katalizör görevi görüyordu. "“Kapitülasyon” olgusu, kapitalizmin daha ticari kapitalizm aşamasından itibaren küresel bir sistem olma yolunda geliştiğini, kendi gücünde olmayı aldığı tavizlerle eklemlediğini ve kendine tabi kıldığını, en güçsüzleri de tam sömürgeleştirdiğini göstermek bakımından anlamlıdır" (Kazgan, 1999: 27-28).

Osmanlı Devleti kendi vatandaşlarını kapitülasyon imtiyazlı Avrupalılar karşısında koruyamayınca hukuken Avrupalı oldular. "Bir yandan Avrupalı'nın imtiyazlarından yararlanmak için gayrimüslim Osmanlı tüccarları Avrupa devletlerinin himayesine girip topluma yabancılaştılar, sırtını Avrupa'ya dayamış güçlü bir ticaret oligarşisi oluşturdular, bir yandan geleneksel el sanatları artan tavizli ithalat karşısında rekabet edemeyip çözülürken öte yandan da dışarda fiyatları artan hammaddelerin ihracatının yol açtığı bunlardan yoksunluk yerli üretime darbe vurdu" (Kazgan, 1999: 28).

Batı Avrupa sanayi devriminin sonuçlarını ve kapitülasyonları arkasına alarak Osmanlı pazarına girdi. "İthal mallarına rekabeti karşında kentlerdeki zanaatların toplam tüketim içindeki payı sürekli olarak gerilemiştir. Ancak kentlerdeki imalathaneler ithal malı iplik kullanarak yerel beğenilere yönelik kumaşlar dokuyarak ve hepsinden önemlisi, daha düşük ücretler ve kârları kabullenerek varlıklarını sürdürmüşlerdir" (Pamuk, 2010: 215).

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren Batı Avrupa'nın, sadece iktisadi alanda değil, her alanda şartları ne kadar uygunsu, Osmanlı Devleti'nin şartları da o denli elverişsizdi."Osmanlı devlet adamları Tanzimat'ın başlangıcından beri lonca esnafını sanayinin ıslahı meselesinde temel taşı olarak kullanmak istemiştir. Oysa ağır sanayiye geçmek esnafın tasfiyesiyle mümkündü. Buna rağmen sanayiye kuramayan toplum bu geniş zümreyi sefaletle sürüklemeye de cesaret edememiştir" (Ortaylı, 2003: 101).

Avrupa'dan etkilenmemiz muhtemelen yenildiğimiz cephelerde olmuştur. Avrupa'nın karşısına onun standartlarıyla çıkmayı hedef olarak belirlemiştir. "Ne var ki bu sıralarda Avrupa'da uygulanmakta olan ekonomik prensipler ve teknik alınmadı. Osmanlı Devleti giderek sanayi devrimini tamamlamış büyük devletlerin iyi bir müşterisi olma yoluna girdi. Yalnız belirli hammaddeleri satmakla yetiniyor, buna karşılık işlenmiş maddeleri satın alıyordu" (Çadırcı, 1997:178).

Bu çalışmada Osmanlı arşiv kayıtlarına dayalı olarak 1845 yılında Sivas Eyaleti'nde cizye vergilerinin gelir gruplarına ve eyaletin kazalarına göre dağılımı incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın girişi izleyen kısmında Osmanlı Devleti'nde cizye uygulamaları tanıtılmış, sonraki kısmında ise 1845 yılında Sivas eyaletinde toplanan cizye vergilerinin gelir gruplarına ve eyaletin kazalarına göre dağılımı incelenmiştir.

2. CİZYE

Cizye İslam ülkesinde yaşayan ve ya tahdit edilen süreden fazla kalan ve kazancı olan veya kazanma potansiyeli olan gayrimüslim erkeklerden alınan şer'i bir vergi türüdür. Cizye "kâfi gelmek; karşılığını

vermek, ödemek” manasındadır. Cizye kelimesi ceza mastarından türemiş bir isimdir. İslâm literatüründe tebaadan olan gayrimüslimlerin, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına ve can ve mal emniyetlerinin sağlanmasının karşılığı olarak, tebaadan olan gayrimüslimlerden alınan bir vergi türünü ifade etmektedir. Kelime hem Kur’ân-ı Kerîm’de (et-Tevbe 9/29) hem de hadislerde (bk. *Miftâhu künûzi’s-sünne*, “cizye” md.) terim anlamında geçmektedir. Cizyenin “cizyetü’l-arz” (toprak vergisi) ve “harâcü’r-re’s” (baş vergisi) terkiplerinde görüldüğü üzere haraç kelimesi gibi mutlak vergi mânasında kullanıldığı da olmuştur. Ancak müstakil kullanıldıkları zaman cizye ile baş vergisi, haraç ile de arazi vergisi kastedilir” (DİB İslam Ans. Cizye maddesi, (1993): C.8,45-48).

Gayrimüslimlere ödedikleri cizye mukabilinde can ve mal emniyeti sağlanmasının yanı sıra askere de alınmıyorlardı. XIX. yüzyıldaki uzun askerlik süresi ve sürekli savaş hali göz önüne alındığında, gayrimüslimler açısından durum yeniden değerlendirilebilir. İslam öncesi toplumlarda da cizye benzeri uygulamalar vardı. Cizye yalnız Osmanlılarda tatbik edilmiş bir vergi değildir. İslamiyet’le birlikte de doğmamıştır. Kadim Medeniyetlerin ilk devirlerinden beri mevcut olan bir uygulamadır. Cizye uygulaması Eski Yunanda ve Roma İmparatorluğu’nda da cari idi. “Yunanlılar Milad-ı İsa’dan evvel beşinci yüzyıl sıralarında Fenikelilerin muhacematından sıyanet etmeye mukabil Küçük Asya sevhali ahali üzerine cizye vaz’ eylemişlerdi. O sırada Fenikeliler İranlıların himayesi altında bulunuyorlardı. Şu halde o sevhali halkı canlarının sıyaneti uğrunda bir kısım mallarını feda etmekte beis görmemişlerdi. Romalılar da hâkimiyetleri altına aldıkları kavimler üzerine cizye tarh etmişlerdir. Fakat Romalılar tarafından tarh edilen cizye miktarı daha sonra İslamlar tarafından konulan cizyeden çok ziyadeydi” (Pakalın,1993: 299).

Vergi toplanmasında memurların adaletsiz, katı uygulamalarından şikâyet her yerde her zaman olabilir. Ancak çökmekte olan bir ülkede bu tür şikâyetlerin ve suiistimallerin çok olması muhtemeldir. “Şikâyet ve suiistimallerin önünü almak amacı ile 1834 mâli yılından başlanarak, yeni bir usulle ve bölgenin yöneticilerince toplatılıp hazineye gönderilmesi uygun görülmüştür” (Çadırcı, 1997: 329).

Devlet şikâyetlere çözüm getirmek, enflasyon nedeniyle ortaya çıkan reel gelir kaybını gidermek gibi nedenlerle zaman zaman alınan vergi miktarını güncellemiştir. Osmanlı Devleti’nde cizye vergisi “maktu ve rüus” olarak başlıca iki türde uygulanmıştır. “Harac-ı re’ esde denilen cizye gayrimüslimlerin vatandaşlardan askeri hizmete karşılık alınan şer’i vergidir, iki kısımdır; birincisi maktû cizyedir, fetih esnasında devlet reisi ile gayrimüslimler arasında sulh yoluyla tayin edilen cizyedir. Yılda bir flori gibi Rumeli Eyaletlerindeki Eflak, Boğdan ve Erdel vilayetleri de bu çeşit cizye uygulanmıştır. İkincisi devlet reisi tarafından savaş yoluyla fethedilen ülkelerden gayrimüslim ahalinin mali durumuna göre gelir şahıs üzerine ve adam başına re ’sen tarh olunan cizyedir. Buna ruûs cizyesi denir.” (Akgündüz, Ahmet ve Öztürk, Said, 2000: 441).

Osmanlı Devleti cizye vergisinin alınmasında etkili ve verimli olmak, suiistimalleri azaltmak için vergi toplanan yörelerin özelliğine göre değişen tedbirler almıştı. Örneğin, “Köylerin gayrimüslim olduğu yerlerde şefleri de gayrimüslim olurdu. Köylerden cizye toplu bir miktar olarak toptan alınıyorsa Osmanlı yönetimi bu örgütlülüğü teşvik ederdi.” (Bruce McGowan, 2004: 792)

Cizyeyi cizyedârlar veya diğer görevliler topladığında, çeşitli isimler altında kendilerine ücret ve bahşış topluyorlardı. Görevlilere verilen bu hak zaman zaman suiistimal edilir kötüye kullanılırdı. “Cizye, cizyedâr denilen tahsildarlar veya mültezimler tarafından toplandığı zaman çeşitli suiistimallere konu olmaktadır. Cizyedârlar, kendileri için maîşet, resm-i kitabet, zahîre, sarrâfiye, kalem akçesi gibi çeşitli adlar altında aidat alırlar ve bunların tümü resmen cizyenin yirmi beşte birine yükselirdi.” (İnalçık, 2016:154)

Daha öncede değinildiği üzere Osmanlı Devleti’nde cizye uygulaması iki şekilde tatbik ediliyordu. Maktu cizye uygulamasında, fetih zamanında sulh yoluyla belirlenen ve genellikle devlete bağlı gayrimüslim devletlerden vergi alınması söz konusu idi. Kişi başına cizye (rüus), uygulamasında ise, cizye gayrimüslim erkeklerden alınan bir “baş vergisi” niteliğindedir. Cizye vergisi sabit bir miktar olmayıp mükelleflerin mali durumlarına göre farklılaştırılmaktaydı (Seyidoğlu, 1999: 83).

Cizye mükellefi olan gayrimüslim erkeklerin belirli iktisadi ve sağlık şartlarını taşıyor olması gerekiyordu. “Büluğ çağına girmiş her gayrimüslim erkekten cizye alınırdı. Ancak bu kişinin iş, güç sahibi olması, evinden, bağından, ev içindeki eşyasından başka hayvan keçi, hububat, şarap gibi mahsullerinden 300 akçe tutarında malı olması, vücut ve akılca sağlam olması gerekmektedir. Dolayısıyla cizye vergisi

gayrimüslim kadınlardan, çocuklardan, yaşlılardan, sakatlardan, akli dengesi bozuk olanlardan ve hastalardan alınmamaktadır” (Yolalıcı, 1998: 149).

3. ESNAF-I SELASE

Osmanlı Devleti şer’i vergi olarak gayrimüslimlerden cizye vergisini alırken, kişilerin sahip olduğu iktisadi varlıkları ve kazançlarını dikkate almıştır. Bu nedenle cizye vergisi mükellefleri üç sınıfa (esnaf-ı selase) ayrılmıştır. Âlâ, evsat ve edna olarak isimlendirilen bu üç sınıf esasına göre vergi tahakkuk ettirilmiş ve alınmıştır. “1695’te Fransa ile hemen hemen aynı zamanda, Osmanlılar cizye sisteminde reform yaparak gayrimüslim cemaatlerin bütün yetişkin erkek üyeleri için üç ayrı yükümlülük düzeyi saptadılar. Anlaşılan temel amaç, Avrupa eyaletlerinde fetih zamanından beri yürürlükte olan eski hane vergisini terk edip, daha katı İslami normlara dönmektir. Üç basamaklı sistemdeki vergi yükümlülüklerinin büyük çoğunluğu orta kategoride yer almakla birlikte, kişisel vergi sistemi devam edecekti.” (Bruce McGowan, 2004: 836)

Tablo 1: Cizye Vergisinin Yıllara Göre Artış Miktarları ve Oranları

Yıllar	Âlâ (guruş)	Değişim Oranı	Evsat (guruş)	Değişim Oranı	Ednâ (guruş)	Değişim Oranı
1102 (1691)	9,00	-	4,50	-	2,25	-
1108 (1696)	10,00	11,11	5,00	11,11	2,25	0,00
1156 (1743)	11,00	10,00	5,50	10,00	2,75	22,22
1218 (1804)	12,00	9,09	6,00	9,09	3,00	9,09
1231 (1816)	16,00	33,33	8,00	33,33	4,00	33,33
1239 (1824)	24,00	50,00	12,00	50,00	6,00	50,00
1242 (1827)	36,00	50,00	18,00	50,00	9,00	50,00
1244 (1829)	48,00	33,33	24,00	33,33	12,00	33,33
1249 (1834)	60,00	25,00	30,00	25,00	15,00	25,00

Bu tablo İslam Ansiklopedisi cizye maddesinden alınmıştır. Tablodaki veriler ilgili maddeyi yazan Halil İnalçık’a aittir.

Tablo 1’ de görüldüğü üzere alınan cizye miktarı sürekli artan bir seyir izlemektedir. Kişi başına alınan cizye miktarındaki artış oranı 1691-1816 yılları arasında yüzde onun (%10) altındadır. Bahsedilen 125 yıl boyunca sadece üç defa artış yaşanmış ve yüzde onun altındadır. 1816-1834 yılları arasındaki on sekiz yılda ise beş defa artış olmuş ve artış oranları en az yüzde yirmi beş en çok yüzde elli düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu manidar çarpıklık Osmanlı Devleti’nin nereye doğru sürüklendiğini ve yaşanan yüksek enflasyonu da haber vermektedir.

Cizye vergisinin cizyedâr, tahsildar, mültezim ya da sipahiler eliyle toplanması aynı sonucu doğurmuştur. Kamuda olmanın verdiği gücü arkasına alan görevliler bu gücü suiistimal etmiş, kötüye kullanmıştır. “İleriki bir dönemde sultanın en güvenilir maiyet askeri olacak olan sipahiler gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin tahsili görevi kendilerine verilmiştir. Cizye tahsilatı doğrudan doğruya hazineye teslim olunurdu. Cizye tahsilinde onlar maişet adıyla fazladan bir resim ve destbûsî (el öpme) adıyla oldukça kabarık bahşiş alırlardı” (İnalçık, 2014:148).

Cizye vergisi nakdi vergi olması nedeniyle de önemlidir. Ancak vergi almakla görevlendirilenlerde sorunlar ortaya çıkıyordu. “Altı-bölük sipahilerin ilk iki bölümü aslında Enderun’da hizmet görmüş iç-oğlanlarından geliyor, yüksekçe ulufe alıyorlar, ayrıca cizye ve evkaf gelirlerini tahsil hizmeti dolayısıyla devletin başlıca nakit gelirlerini kontrolleri altına geçirmiş bulunuyorlardı. Sipahiler, yeniçeriler karşısında hali vakti yerinde, ayrıcalıklı bir askeri grup oluşturmakta idi.” (İnalçık, 2014:120)

Vergi toplamada görevli olanların suiistimalleri gayrimüslimlere mahsus değildi. “Köylünün bu suretle ağaya ödediği vergiler devlete ödediği aşar vergisi ve cizyenin toplamına eşitti. Ağalar kasaba ve şehirlerde otururlar ve köylerini subaşı denilen kâhyaları vasıtası ile idare ederlerdi. Özetle eski Osmanlı müesseselerinin soysuzlaşması neticesi olarak Vidin bölgesinde hakiki bir Müslüman ağalar hâkimiyetinden bahsetmek abartılı olmaz.” (İnalçık, 2014:170)

Batılılaşma ve içine düşülen durumdan çıkma, kurtulma çabaları XIX. yüzyılın ortalarında hız kazanmıştı. Bilhassa III. Selim ve II Mahmut’un çabaları pek çok şeyi değiştirmiştir. Tanzimat III. Selim’in başlattığı ve II. Mahmut’un geliştirdiği reform girişimlerinde yeni bir aşamayı yansıtır. Bu girişimlerin önemli bir boyutu da Müslüman veya gayrimüslim olduğuna bakılmaksızın tüm Osmanlı uyruklarına aynı bireysel temel hakların tanınması ve özel mülkiyet haklarının devlet güvencesine alınmasıydı. Bu adımlarla örneğin müsadere ve cizye uygulamaları kaldırılmıştır. “Eşit haklar çerçevesinde, o zamana kadar gayrimüslim

tebaadan alınan cizyenin toplanmasına da son veriliyordu. Ancak merkezi devlet gayrimüslimleri askere almak istemediği için, bedelat-ı askeriyye adıyla yeni bir vergi konuldu.” (Pamuk, 2014: 90)

19. yüzyılda cizye uygulamalarında meydana gelen değişiklikler ve nihayet bu yüz yılın ikinci yarısında cizyenin tamamen kaldırılması (veya *bedel-i askeriye'ye dönüşmesi*) genel olarak iki temel sebebe dayandırılabilir: Birincisi; aynı devletin tebaası arasında din ayrımına dayanan farklı mali yükümlülükler bulunmasının 1789 Fransız İhtilali sonrasında yayılan fikirlere aykırı olmasıdır. İkincisi ve daha önemli sebep ise; Avrupalıların Osmanlı ile artan ticaret hacimleri nedeniyle Hıristiyan tebaayla kurdukları ilişkiler ve bu ilişkiler sonucu Osmanlı tebaası gayrimüslimler lehine, Osmanlı üzerinde oluşturdukları baskılardır (Özcoşar ve Güneş, 2006: 162).

Osmanlı Devleti pek çok konuda ıslahat kararı alırken, şartları buna uygun değildi. “Maliye bir zaman reformcuların zayıf noktası oldu. Şimdi hazine boş, askerin maaşı ödenmemiş, sıkıntı içindeki halk da gittikçe artan bir şekilde hem Avrupalılara hem reformculara düşman idi. Hükümet zaman zaman Galata'daki yerli bankacılardan yüksek faizli, kısa vadeli borç almak zorunda kalmıştı. Türkiye Kırım savaşı sırasında Müttefikleri İngiltere ve Fransa'dan savaşın masrafı için borç almıştı” (Lewis, 1993:119).

3.1. Âlâ

Esnaf-ı selasede (gelir gruplarının üçlü tasnifinde) üst gelir grubunu temsil etmektedir. Kelime manası da pekiyi, en yüksektir. Tablo 2'de de görüldüğü gibi Sivas Eyaletinde âlâ sınıfındaki mükellef sayısı 765 olup, toplam mükellef miktarı (16625) içindeki oranı %4,60'dır. Üst gelir grubunda olup da cizye vergisi ödeyenlerin oranının düşük olduğu söylenebilir.

3.2. Evsat

Esnaf-ı selasede orta gelir grubunu temsil etmektedir. Kelime manası da ortadır. Tablo 2'de de görüldüğü gibi Sivas Eyaletinde evsat sınıfındaki mükellef sayısı 13464 olup, toplam mükellef miktarı (16625) içindeki oranı %80,99'dur. Cizye vergisi mükelleflerinin yüzde seksenden fazla bir oranla "evsat" sınıfında yoğunlaştığını söyleyebiliriz.

3.3. Edna

Esnaf-ı selasede alt gelir grubunu temsil etmektedir. Kelime manası da aşağı, alt, alçak, az'dır. Tablo 2'de de görüldüğü gibi Sivas Eyaletinde edna sınıfındaki mükellef sayısı 2396 olup, toplam mükellef miktarı (16625) içindeki oranı %14,41'dir. Cizye vergisi mükelleflerinin %14,41'i "edna" sınıfındadır. Bu durum gayrimüslim vergi mükelleflerinin sadece %14,41'inin alt gelir grubunda olduğunu gösterir.

Sivas Eyaletinde cizye vergisi mükellefi olan gayrimüslimlerin %80'inden fazlası orta gelir grubunda %14,41'i alt gelir grubunda ve %4,60 ise üst gelir grubunda yer almaktadır.

4. SİVAS EYALETİ KAZALARINDA ESNAF-I SELASE'YE GÖRE CİZYE

Sivas Eyaleti kazalarında "Esnaf-ı Selase" tasnifine göre, cizye vergisi mükellefi gayrimüslimlerin üç kategoriye ayrıldığı görülmektedir (Tablo: 2). Bu uygulama elbette daha adil ve daha uygulanabilirdi. Her bir mükellefin geliri nispetinde vergilendirilmesi herkes için hakkaniyetli olacaktır.

Esnaf-ı Selase tasnifinde üst gelir grubu "âlâ" sınıfı olarak belirlenmiş ve çalışmamıza esas olan dönemde bu sınıftan her bir şahıstan her bir yıl için 60 guruş alınmıştır. Sivas Eyaletindeki cizye mükellefi olanların sayısı 16625'dir. "Âlâ" sınıfından olanlar 765 kişidir ki, toplam mükellefler içindeki oranı yalnızca %4,60'dır. Aynı dönemde Bilecik'te esnaf-ı selase oranları; âlâ %10,01, evsat %70,93, edna ise %19,04'dür. "Şehir merkezinde gayrimüslim tebaa arasında toplam 609 cizye yükümlüsü bulunmaktadır. Bunun 61'i yüksek 432'si orta ve 116'sı düşüktür" (Öztürk, 1996:182). Bilecik şehrinde üst gelir grubunun Sivas eyaletinden yüksek olduğu görülmektedir. Bunun nedeni tarım arazilerinin verimliliğine bağlı olarak gelen zenginlik olabilir.

Sivas Eyaletine bağlı kazaları "âlâ" yönünden değerlendirdiğimizde, ortalamanın (4,60) üstünde olan kazalar; Kazabad (7,03), Hafik (6,90), Zile (6,68), Ayrak, Taşabad, Sonisa, Karayaka (6,27) ve Yıldızeli(5,24) iken, ortalamanın altında kalanlar ise; Sivas (4,44), Niksar (3,99), Amasya (3,66), Hacıköy (3,57), Merzifon ma'a Merzifonabad (3,42), Yeni il Gürün Kangal (2,65), Artukabad (2,37), Gedegara (1,60), Lâdik (0), Gelinkiras (0),Gümüş (0), Havza (0), Tozanlı(0), Mecidözü (0), Hüseyinabad (0)'dır.

Bu verilere baktığımızda Amasya ve günümüzde Amasya'ya bağlı kazaların ortalamasının altında kalması şaşırtıcı görünmektedir. Amasya kadim bir şehirdir ve Osmanlı Devleti'nin "şehzade sancağı" şehirlerdendir. Ayrıca Amasya ticaret yollarının güzergâhındadır ve tarımsal üretim için iklim ve arazi koşulları açısından uygun bir coğrafyaya sahiptir.

Tokat ve günümüzde Tokat'a bağlı kazalardan Artukabad ve Niksar ortalamasının altında kalmıştır. Ancak Tokat merkez, Kazabad, Zile ve Ayrak Taşabad, Sonisa, Karayaka ortalamasının üstünde üst gelir gurubuna mensup reayaya sahiptir. Bahse konu yerler günümüzde de nispeten kalkınmış yerlerdir ve verimli topraklara sahiptir. Kanımızca verimli topraklar ve gelişmiş ticaret belirleyici olmuştur¹.

Tablo 2: Sivas Eyaleti Kazalarındaki Cizye Mükelleflerinin Esnaf-ı Selaseye Göre Taksimi

KAZALAR	ÂLÂ	ORAN (%)	EVSAT	ORAN (%)	EDNA	ORAN (%)	TOPLAM MÜKELLEF	TOPLAM CİZYE (GURUŞ)
SİVAS	153	4,44	2374	68,89	260	7,54	3446	84300
Yıldızeli	34	5,24	572	88,14	43	6,63	649	19845
Hafik	116	6,90	1531	91,13	33	1,96	1680	53385
Yeniil,Gürün,Kangal	44	2,65	1339	80,76	275	16,59	1658	46935
Tozanlı	0	0,00	11	78,57	3	21,43	14	375
Divriği	54	4,22	1061	82,96	164	12,82	1279	37530
TOKAD	147	5,54	2134	80,38	374	14,09	2655	115350
Kazabad	9	7,03	110	85,94	9	7,03	128	3975
Artukabad	8	2,37	304	90,21	25	7,42	337	9925
Niksar	22	3,99	464	84,06	66	11,96	552	16230
Ayrak,Taşabad, Sonisa, Karayaka	37	6,27	475	80,51	78	13,22	590	17640
Turhal	0	0,00	4	100,00	0	0,00	4	120
Hüseyinabad	0	0,00	9	52,94	8	47,06	17	390
Mecidözü	0	0,00	13	54,17	11	45,83	24	555
Zile	25	6,68	246	65,78	103	27,54	374	10425
AMASYA	54	3,66	1029	69,67	394	26,68	1477	40020
Havza	0	0,00	178	77,73	51	22,27	229	6105
Hacıköy	15	3,57	305	72,62	100	23,81	420	11550
Gümüş	0	0,00	56	87,50	8	12,50	64	1800
Merzifon ma'a Merzifonabad	43	3,42	958	76,21	256	20,37	1257	35160
Ladik	0	0,00	7	70,00	3	30,00	10	255
Gelinkiras	0	0,00	156	91,76	14	8,24	170	4890
Gedegara	4	1,60	128	51,20	118	47,20	250	5850
EYALET TOPLAMI	765	4,60	13464	80,99	2396	14,41	16625	522610

Bu tablo ML.VRD.CMH.d.0352 Maliye Nezareti varidat muhasebesi cizye defteri(1261) esas alınarak hazırlanmıştır.

Sivas " Paşa Sancağı", eyalet merkezi, ticaret yollarının kavşağında önemli bir şehirdir. XV. Yüzyılın sonlarında Amerika kıtasının ve Ümit Burnu'nun keşfi, ticaret yollarının güzergâhını değiştirmiş ve güzergâhtaki pek çok şehrin önemini azaltmıştır. XIX. Yüzyılın ilk yarısının sonunda hala önemini koruyan önemli bir ticaret ve üretim merkezidir. Demirel'in tespitlerine göre şehir nüfusundaki dini farklılık, üretim faaliyetleri yönünden esnaf arasına da yansımaktadır. "Sicillerde tespit ettiğimiz 915 esnaf içerisinde, 507 Müslim ve 408 gayrimüslim esnaf geçmektedir. Şehir nüfusundaki müslim ve gayrimüslim oranı ile esnaf sayısındaki oranda bir paralellik görülmektedir" (Demirel, 1998: 63)

Sivas Eyaleti'nin Gürün Kazası 1840'lı yıllarda önemli miktarda gayrimüslimin yaşadığı bir yerdirdi. Uzun ve Uzun, (2019: 320-334). 1845-52 arasını kapsayacak şekilde yapılan cizye sayımlarına göre Gürün Kazası'nı da toplam 6 mahallede 1648 cizye mükellefi yaşadığını tespit etmişlerdir. Sayımlarda çocuklar, ölenler, yaşlı ya da çalışmayacak durumda olanlar ve başka mahallere göçenler dışında vergi vermesi gerekenlerin kayıtları söz konusu idi. Bu çalışmada da tablo 2'den izlenebileceği gibi Gürün Kazası toplam cizye mükellefi sayısı yukarıda zikredilen çalışmanın tespitine çok yakın olarak 1658 kişi bulunmuştur.

¹ "Genel bir cizye reformu dolayısıyla yapılan bir sayıma göre 1690'da Tokat'ın şehir merkezinde tespit edilen 2541 cizye mükellefi gayrimüslim zümresi içinde dokuma sektöründe çalışanların sayısı ve zümre içindeki yüzdeleri şöyledir; Pamuklu dokumacı 296 (%10); boyacı 110 (%4.3); bükücü (ipek ipliği imal edenler) 91 (%3.6); iplikçi, pamukçu ve peştamalı 74 (%2.9); terzi 239 (%9.4)" (Genç, 2000:281).

Yıldızeli kazasında 1262/1846 cizye defterine göre cizye mükelleflerinin esnaf-ı selaseye göre taksimi şu şekildedir: âlâ 40, evsat 610 ve edna 50 kişidir. Bu kişiler Pirkinik, Han-ı cedid, Sarı Hasan, Tavra ve Höllüklü köylerinde ikamet etmektedir. Ödedikleri cizye miktarı ise; âlâ 2400 guruş, evsat 18300 guruş, edna 750 guruş olmak üzere 1262/1846 yılında toplamda 21450 guruştur. (ML.VRD.CMH.d.1467). “Yıldızeli Kazası’ na ait Cizye Defterlerine göre 1261/ 1845 tarihi itibari ile cizye neferi dağılımı şöyledir: Toplam cizye neferi sayısı 653’tür. Bu kişilerden 37’si âlâ, 558’i evsat, 58’i edna neferidir. En fazla cizye neferinin olduğu yerleşim birimi 250 cizye neferi ile Pirkinik Köyü, en az cizye neferinin olduğu yerleşim birimi ise 5 nefer ile Kazanlı Köyü’dür” (Özbölük, 2011: 138).

Tablo 2: ye göre Sivas eyaletindeki 16625 kişinin 13464’ü (%80,99) ‘evsat’ sınıfında tasnif edilmiştir. Bu oranın (80,99) üstünde olan kazalar; Kazabad, Hafik, Yıldızeli, Artukabad, Niksar, Turhal, Divriği, Gümüş ve Gelinkiras’tır. Turhal’da evsat oranı 100 zira 4 mükellef var dördüde evsat sınıfında. Bu kazaların çoğunda Tablo 2’ de de görüldüğü gibi % 90 civarındadır. Ortalamanın altında kalanlar ise; Sivas, Tokat, Zile, Ayrak- Taşabad-Sonisa- Karayaka, Lâdik, Havza, Tozanlı, Mecidözü, Hüseyinabad, Gedegara, Yeniil- Gürün- Kangal, Merzifon ma’a Merzifonabad, Hacıköy, Amasya ’dır. Ortalamanın altında kalan kazalardan Mecidözü (54,17), Hüseyinabad (52,94) ve Gedegara (51,2) ile oldukça anlamlıdır. Gelir dağılımının çarpık olduğu, adil bir dağılım olmadığı söylenebilir.

Tablo 2’ye göre 1262/1846 cizye defterine göre “edna” sınıfında değerlendirilip, alt gelir grubundan olan mükellefler 2396 kişi olup yüzde oranı 14,41’dir. Bu oranın üstünde olan kazalar: Zile, Lâdik, Havza, Tozanlı, Mecidözü, Hüseyinabad, Gedegara, Yeniil- Gürün- Kangal, Merzifon ma’a Merzifonabad, Hacıköy, Amasya, bu oranın altında olanlar ise Kazabad, Hafik, Sivas, Yıldızeli, Artukabad, Niksar, Turhal, Divriği, Gümüş, Gelinkiras, Ayrak- Taşabad-Sonisa- Karayaka, Tokat. Turhal’da oran sıfır yani alt gelir grubunda kimse yoktur. Hafik’de 1,96 ile alt gelir grubunda olanların oranın oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz. Sivas’ta da bu oran 7,54, Yıldızeli’nde de oran 6,63 ile düşük olduğunu söyleyebiliriz. Edna sınıfına mensup olanların az olduğu bu yerlerde refahın olduğu ileri sürülebilir. Zile nüfus defterine kayıtlı kıptıyan-ı zimmi 76 (yetmişaltı) kişinin tamamı alt gelir sınıfı olan “edna” sınıfındadır.

5. SONUÇ

Bir deyimde zanaat sahibi olmak ile “altın bileziği olmak” eş değer olarak belirtilir. Zanaat sahipleri övülmek yahut teşvik edilmek istendiğinde “Dünya’nın her yerinde geçim yapar” derler. Gayrimüslimlerde memuriyete ve askere alınmayınca zanaatkar ve tüccar olmuşlardır.

Cizye kayıtları ne kadar güvenilirdir, tartışılabilir. Din adamlarının, çocukların, engellilerin, yaşlıların, kadınların istisna edilmiş olması suiistimale yol açabilir. “Osmanlı gayrimüslimleri cizye vergisi mükellefi olduklarından titizlikle nüfuslarının yazılması gerekmektedir. Ne var ki verginin 15-75 yaş arasındaki nüfustan toplanması ve yine çok sayıda vergiden muaf tutulan kimse bulunması, Osmanlı nüfus bilgilerinin eksiksiz olarak kabul edilmesini güçleştirmektedir” (Özdemir, vd., 2010: 9).

Cizye vergisi gelirleri Osmanlı devleti merkezi hükümet gelirleri içerisinde önemli bir paya sahipti. Alınan vergilerin bütçe içindeki paylarına bakarak cizye vergisi gelirlerinin önemini anlamak mümkündür. “18. Yüzyılın başında merkezi hükümetin gelirlerinin %42.5’u öşürden, %45.5’i ise gayrimüslimlerden toplanan baş vergisinden (cizye) elde edilmekteydi. Yüzyılın ortasında (1740) iltizamın genel devlet gelirlerine katkısı takriben %50 olarak tahmin ediliyordu; baş vergisi de (cizye) gelirlerin %40’ını oluşturduğuna göre yöntemde pek fazla değişiklik olmadığı izlenimi uyandıran bir devamlılık söz konusudur” (Bruce McGowan, 2004:834).

1845 yılı Sivas Eyaleti cizye defteri kayıtlarına göre eyalette cizye vergisi mükellefi 16625 kişidir. Bu mükelleflerden toplanan cizye vergisi miktarı 522610 guruştur. Toplanan bu miktarın %4,60’ı üst gelir (âlâ), %80,99’u orta gelir (evsat), %14,41’i alt gelir (edna) gruplarına aitti. En fazla mükellefin Sivas, Tokat ve Amasya şehirlerinde olduğu görülmektedir. Toplanan cizye vergilerinin dağılımına bakıldığında ağırlığın orta gelir grubunda olduğu görülmektedir.

Toplanan cizye vergisinin Sivas Eyaletinin şehir merkezleri arasında dağılımına bakıldığında, kişi başına en yüksek vergi gelirinin 43,44 guruşla Tokat’tan alındığı bu merkezi Amasya (27,09 guruş) ve Sivas’ın (24,46 guruş), izlediği görülmektedir. Bu verilerden hareketle Tokat şehir merkezindeki cizye vergisi mükelleflerinin servet ve kazançları itibariyle eyaletin diğer şehir merkezlerine göre daha varlıklı olduklarını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA**I.BOYA**

Maliye Nezareti varidat muhasebesi cizye defterleri, ML.VRD.CMH.d.0352 (1261).

Maliye Nezareti varidat muhasebesi cizye defterleri, ML.VRD.CMH.d.01467(1262).

Maliye Nezareti varidat muhasebesi cizye defterleri, ML. VRD. CMH. d.0410 (1260).

Nüfus Defterleri, NFS: d.2523(1260).

II. Basılı Eserler

Akgündüz, Ahmet ve Öztürk, Said (2000), Bilinmeyen Osmanlı, OSAV, İstanbul. Çadırcı, Musa (1997), Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK Yayınları, Ankara.

Demirel, Ömer (1998), Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas.

Genç Mehmet (2010), Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yay., İstanbul.

İnalcık Halil (2000), Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1-2, Eren Yayınları, . İstanbul.

İnalcık Halil (2000), Delet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I,II, III, IV, İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

İslam Ansiklopedisi (1993), 8. C.,Cizye maddesi, *Diyanet Vakfı Yay., İstanbul.*

Kazgan, Gülten(1999),Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Altın Kitaplar Yayınevi, , İstanbul.

Lewis, Bernard (1993), Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev. Metin Kıratlı), TTK Yay., Ankara.

McGrowan Bruce (2000), Editör, Halil İnalcık, Donald Quataert, Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1-2, Eren Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2003), Osmanlı Barışı, Da Yayıncılık, , İstanbul.

Özbölük, Rıza,(2011), "19. Yüzyılda Yıldızeli Kazası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Özcoşar, İbrahim, Güneş, Hüseyin Haşimi,(2006), "Osmanlı Devleti'nde Cizye Ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancak'ının Cizye Defteri", ,Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Kış-2006 C.5 S.15(159-179).

Öztürk, Sait (1996), Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik, Kitabevi, İstanbul.

Özdemir, Hikmet, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, Ermeniler: Sürgün ve Göç, TTK Yayınları, Ankara,

Pakalın, M.Zeki (1993), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul.

PAMUK, Şevket (2003), Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi, İletişim Yay. İstanbul.

PAMUK, Şevket (2014), Türkiye' nin 200 Yıllık İktisadî Tarihi, İş bankası Kültür Yay.İstanbul.

Seyidoğlu, Halil (1999),Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, Güzemcan Yay. İstanbul,

Uzun Ahmet, Uzun Meral, (2019), "Osmanlıdan Cumhuriyete Gürün'de Sosyal Ve Ekonomik Hayat" C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 20, Sayı 1, 2019 , (320-334).

Yolalıcı, Emin (1998), XIX. Yüzyılda Canik Sancağının sosyal ve Ekonomik yapısı, TTK Yayınları, Ankara.